

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ імені В. Г. КОРОЛЕНКО

74
P 497

Я. РИЖЕНКО

КИЛИМАРСТВО
й
КИЛИМИ
ПОЛТАВЩИНИ

У ПОЛТАВІ
1928

Hej



ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ ім. В. Г. КОРОЛЕНКО

Я. РИЖЕНКО

74
P497

КИЛИМАРСТВО
й
КИЛИМИ
ПОЛТАВЩИНИ

(До виставки килимів Полтавського Державного
Музею—1-го лютого — 15 березня 1928 року)

У ПОЛТАВІ
1928

*Друковано за постановою
Комітету Музея*

Директор Музею

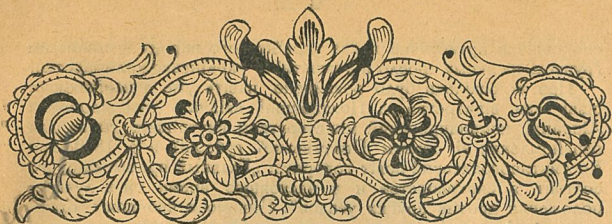
В. Бендерівський

434356 04

Державна історична
бібліотека УРСР

ЗВІР

~~КУ~~



КИЛИМАРСТВО Й КИЛИМИ ПОЛТАВЩИНИ

Багата й різнобарвна українська мистецька творчість; немає ділянки, де б творчий геній працюючого люду не наклав своїх могутніх одбитків. Отже серед безбрежного моря цієї творчості коли б не найбільшою і найвиразнішою галуззю є килимарство.

Коли почалося килимарство на Україні й відкіль воно веде свої коріння, нині ще з певністю сказати не можна; це питання наука незабаром розв'яже шляхом типологічного вивчення килимів.

Грунтуючись на вже відомих наукових твердженнях, можна припустити думку, що на Україну килими занесено зі Сходу, бо, як відомо, Україна з давних давен була тим битим шляхом, по якому посувалися транзитом східні вироби на Захід. Серед цих виробів, безперечно, були й килими.

З писаних джерел ми довідуємось, що килими на Україні були вже відомі в X в. і вживалися в князівському побуті. Літописець, розповідаючи про смерть князя Олега, що загинув у борні з своїм братом Ярополком, каже, що тіло князя „Внесьше, положиша і на ковръ“¹⁾. Далі аж до віку XII літопис неодноразово згадує килим як річ, що вживалася в ритуалі князівського поховання²⁾.

Через свою високу коштовність, східні килими, треба гадати, вживалися лише в заможних верствах населення й через те в широкі маси килимарство проникло значно пізніше. Отже, проникши туди, килимарство знайшло добрий ґрунт до свого розвитку й поширення. Своему буйному зросту на Україні килимарство в першу чергу зобов'язане тим соціальним обставинам, що дали в руки пануючій верстві даремну робочу силу, та природнім умовам України: неосяжні степи давали змогу розводити великі отари овець, з яких добувалася добра вовна, а різнобарвна рослинність творила широкі можливості для добування рослинних фарбуючих речовин. Ці умови, та

1) Летопись по Ипатскому списку. Изд. Археографической Комиссии СПб 1871 г. стр. 49.

2) Ibid. стор. 170.

споконвічна артистична вдача українського народу й стали тим ґрунтом, на якому зросло й розквітніло українське килимарство.

Про те, оскільки було розвинено, навіть уже в порівнюючі пізні часи, вівчарство на Полтавщині, свідчать такі відомості: Ліпранді, командирований міністерством внутрішніх справ для ознайомлення зі станом Полтавської губернії в р. 1840, про Костянтиноградський повіт говорить: „Главный промысел онаго состоит в скотоводстве и в настоящее время он в лучшем положении против других уездов“. Говорючи про повіт Кобеляцький, Ліпранді відзначає в маєтку Остроградського великі отари овець, що дорівнювались до 16.000 голів¹⁾.

Другий автор середини ХІХ віку Н. Арандаренко в своїх записках про Полтавську губернію відзначає на рік 1846 в Костянтиноградському повіті овець простих 100.000 і тонкорунних 200.000²⁾.

Своя сировина та даремні робочі руки селян-кріпаків і стали причиною того, що так на Україні, як і на Полтавщині, килимарство розвинулося й зосередилось, переважно, в панських дворах. А. Шафонский в топографічному описі Чернігівського намісництва, торкаючись промисловости, зазнає, що в повітах Гадяцькому, Глинському та Роменському „Фабрик никаких не находится, а делают у помещиков в домах и по местечкам домашние холсты, серветки, скатерти, ковры простые, белыя и серыя сукна наметки и серпанки“³⁾. Але, як видно з наведеної цитати, килимарство було поширено й не лише в панських маєтках; килими, як говорить А. Шафонський, виробляли і „поместечкам“, цеб то килими робилися й кустарями не кріпаками. Є де-які відомості й про те, що виробництво килимів переводилось і на фабриках. Так, проф. М. Слабченко згадує черняхівську фабрику гр. Розумовського, що на ній виробляли килими, користуючись з жіночої праці⁴⁾. На фабриках кн. Юсупова в повіті Прилуцьким вироблялися сукна й „двуличные ковры“ та полотна⁵⁾. Арандаренко в опису Полтавської губернії, торкаючись повіту Лохвицького, зазначає, що „Коверные фабрики есть у многих помещиков. Лучшие же из них у Ходолеевой в селе Бербеницах и у Савицкаго в с. Луговиках“. Говорючи про повіт Роменський, Арандаренко каже: „Во многих помещичьих имениях занимаются деланием ковров; замечательнейшие в этом роде произведения у Новицкой в д. Слободке“. Подаючи опис Сільсько-Господарської виставки, що відбулася в Полтаві

¹⁾ И. Павловский. Из записки генерал-майора Липранди о некоторых уездах Полтавской губернии 1840 г. Труды Полт. уч. арх. комиссии; в VII, стр. 144, Полтава 1910.

²⁾ Н. Арандаренко. Записки о Полтавской губ. ч. 3 стр. 248. Полтава, 1848.

³⁾ А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стр. 616, 532, 560. Киев, 1851. Розрядка моя.

⁴⁾ М. Слабченко, проф. Организац. хоз. укр. т. II, стр. 73. Одесса, 1922.

⁵⁾ Труды Полтавской Ученой Комиссии т. V, стр. 161.

в 1837 році И. Павловський зазначає, що на неї було привезено різні фарби, вовну та килими. Серед килимів згадуються „ковры из шпанской шерсти, средней величины помещицы Лубенского уезда Е. Кулябиной от 150 до 350 руб., ковры диванные шпанской шерсти ценою 25 руб. Ковер помещицы Васильчиковой в 3.000 руб. Узкий ковер на манер английский для подстилки ценою по 3 руб. за аршин ея же. Ковер на манер персидский помещика Полтавского уезда А. Попова ценою 600 руб. Ковры средней величины помещицы Е. фон-Риттер в Прилукском уезде от 200 до 350 руб. Ковры среднев величины помещика Миницкаго в Прилукском уезде ценою от 80 до 100 руб. Ковры помещицы Прилукського уезда Софии Галагановой от 70 до 75 руб. Ковер пристрижной тканый, ея же 90 руб.“¹⁾ (мабуть коц Я. Р.).

Таким чином, як видно з поданих відомостей, килимарство на Полтавщині аж до середини ХІХ віку було розвинено значно.

Далі цікаво зупинитися на питанні, як широко прикладалися килими в побуті різних верств громадянства на Україні. На жаль, в нашій розпорядженні є дуже неповні відомости, що, здебільшого, висвітлюють лише побутове вживання килимів у заможніх верств населення. Так, з опису майна Скоропадського ми довідуємось, що в його було 124 килими; з „Книги пожитков“ Полуботка видно й те, як килими вживалися: „На стене прибит ковер, килимов на стене же прибых 4... стол длинный, на нем ковер пестрый, другой стол круглый, лавки убиты килимами“²⁾. З опису майна Самойловича також довідуємось, що килими там уживалися для покриття столів та лав³⁾. Так само зустрічаємо килими і в опису майна Палієвого, де, між іншим, зазначено й „ковер тутешной работы“. Там же, в опису кімнати Петрової зазначено „килимов старых три, а четвертый новый турецкой“. Крім того, в опису згадується й „коца старая“⁴⁾. В опису рухомого майна Якіма Сулими, між іншими речами, зустрічаємо „ковер разноцветной турецкой работы мерою длины 3¹/₂, а в шир 1¹/₂ локоть — килимов разноцветных старых 5“⁵⁾. У заповіті Ф. Сулими між іншими речами згадується й „коляска с килимом“⁶⁾. В списку речей, одержаних в р. 1773 А. Сулимою з посагом од П. Скорути, значиться „2 ковра шерстяных — 20 руб.“⁷⁾.

Що до вжитку килимів незаможною верствою, то відомості дуже обмежені, та мабуть і вжиток їх був не досить значним.

1) Павловский, Полтава, Истор. очерк ея... стр. 343—345.

2) Книга пожитков П. Полуботка стр. 2, 28, 45, 48, 50.

3) Мірза-Авак'янц. З побуту укр. старшини кінця ХVІІ в., стор. 27. Записки Укр. Наук. Т-ва Полтава, 1919.

4) Величко. Летописное повествование, т. IV; Акад. Д. Багалій — Нарис Укр. Історіогр. в. 2, стр. 66.

5) Сулимовский архив № 91, стр. 115.

6) Мотыжинский архив, стр. 9.

7) Ibid. стр. 111.

Правда, в де-яких джерелах трапляються вказівки на вживання килимів у побуті рядового суспільства, але вони надто обмежені. Так в реєстрі Якіма Федоровича про кількість „худобы“ забраної у Тетяни Арішковни старшиною новгородською згадується й „килимець старий зшитий по половині“¹⁾. В реєстрі речей, що лишилися після смерті якогось Микити Потаповича, списаному в році 1719, зазначено в склепі „в скрині меншой — килимъ простой украинскій“²⁾.

Побутове вживання килимів заможною верствою викликало й широке їх виробництво, що переводилося, як вище вже згадувалося, так ремісниками, як і невільниками — кріпаками. Використання кріпаків у килимарському виробництві почалося на Україні дуже давно. З документу 1588 р. видно, що панею М. Голшанською було одержано в посаг: „Юрко, коверник-невольник... Федор, коверник-невольник, которого де мні пані Миколаєва Волчакова приказала“³⁾.

Килими, що їх виробляли на Україні не тільки використовувалися для задоволення потреб місцевого ринку, а вивозилися й за межі України. Так, з листа коронного хорунжого О. Конєцпольського до Новгородського воеводи Бутурліна ми довідуємось про те, що під Білгородом було пограбовано Гадяцьких міщан, які, очевидно, в Москву „ехали с горелкою с табаком, с медом, с килима ми, с коца ми... всего больше нежели на 10 тысячей считают побрано“⁴⁾. За пізніші часи про розміри виробу та збуту килимів знаходимо цікаві відомості в Аксакова. Аксаков говорить, що один Харків в 50 р.р. виробляв що-річно до 25.000 килимів та попон і через постійних скупщиків відряжав їх до Петербургу, Москви та Риги; крім того, на ярмарках в різних місцевостях України продавались килими виробу околишних сел та маєтків⁵⁾. Д. І. Багалій зазначає, що в 60 роках XVIII ст. килими на Харківських ярмарках були предметом гуртового торгу⁶⁾.

З середини XIX сторіччя розвиток фабрично-заводської промисловости та занепад вівчарства стали причиною до того, що килимарська продукція так на Україні, як і зокрема на

¹⁾ Бытовая малорусская обстановка в документах XVII — XVIII ст. Киевская стар. 1887 г. т. XIX стр. 338.

²⁾ Ibid. стор. 344.

³⁾ Акты вр. ком. для разб. древн. актов. Т. I, стр. 149, 163; С. Таранушенко, проф. Відчитна виставка за 1923 рік Харківського Музею Українського Мистецтва, стор. 18.

⁴⁾ Акты относящ. к истор. южн. и зап. Рос. т. III, стр. 92; С. Таранушенко ор. cit.

⁵⁾ Аксаков И. Исследование о торговле на украинских ярмарках. стр. 338 — 339 Труды Географического об-ва. 1858 г.; А. Заремский. История и техника тканья Укр. килимов. Матер. по этнограф. т. III. Изд. Гос. Русск. Муз. Ленинград 1926.

⁶⁾ Д. И. Багалей. История г. Харькова т. I, стр. 236., С. Таранушенко ор. cit. Пор. Ф. Волков, этногр. особ. Укр. народа стр. 495 — 496.

Полтавщині почала підупадати, дійшовши на кінець XIX віку, майже, до повного занепаду. На Полтавщині схоронилися були окремі куточки, де виробництво килимів переводилося або на замовця, або для задоволення потреб вузького місцевого ринку. Продукція цього часу була так з боку техніки, як і мистецького оформлення дуже невисокою.

Доба відродження килимарства на Полтавщині починається з початку XX в., заходами Полтавського Губерніяльного Земства. З метою піднесення килимарської продукції, Земство організовує ткацькі майстерні, переводить широкий інструктаж кустарів що до техніки виробництва та орнаментального оформлення килимів, використовуючи для цієї мети збірки Музею. Разом з тим Земство стає посередником між ринком і кустарями, постачаючи їх сировиною та збуваючи вироби.

Таким чином в перше 10-річчя XX віку килимарська продукція Полтавщини почала набувати широких розмірів, а деякі заклади, як ось Дігтярівська ткацька майстерня, досягли надзвичайно високої вмілості. (Зразки виробів Дігтярівської майстерні того часу подано в музеї у підвідділі мистецької промисловости).

Але в цю добу не вистачало головного. Капіталістична система, що її законам було підпорядковане й Земство, не давала змоги повести роботу в напрямі справжнього кооперування кустарів, а через те кустарь-одинець, а особливо кустарка-килимарщиця, часто попадали під визиск так великих скупщиків, як і дрібних, часом своїх же кустарів, що, володіючи де-яким капіталом, зі стану кустара-виробника переходили в стан скупщиків. Оці дрібні скупщики, досконально знаючи справу, часто систему визиску будували на принципах попередніх авансів та роздавання сировини на переробку, виплачуючи нікчемну заробітну платню.

В добу революційну, за відсутністю матеріялів для виробництва, а рівно й ринків збуту, килимарська продукція була підупала, отже нині вона починає знову відроджуватись, зосереджуючись, переважно, в руках промислово-кустарних кооперативів та кооперованих кустарів. З промислово-кустарних закладів, де килимарська продукція набула виських розмірів, слід відзначити Решетилівську та Дігтярівську майстерні, що переводять свою роботу за керовництвом Вукопромкредитсоюзу. Ці заклади одержують од нього сировину, йому ж збувають і свої вироби. З окремих кушів, де килимарське виробництво переводиться кустарками-одиничками, слід відзначити кол. Зіньківщину із Зіньківським та Опішнянським районами на чолі, Миргородщину та Кобеляччину.

Типи килимів За технікою виробу та побутовим уживанням, українські килими так давнього, як і сучасного виробу можна розподілити на такі головніші типи: ліжники, — килим з грубої вовняної пряжі; робився, здебільшого,

поспіль чорним, іноді оздоблювався поперешніми кольоровими смугами; вживався, переважно, для постілі. Килим,— робився з фарбованої вовняної пряжі на звичайнім верстаті з 4-ма підніжками; орнамент на килимах укладався, переважно с геометричних елементів; уживався для покриття лав, скринь та столів. Ковер— килим настінний, робився з фарбованої вовняної пряжі на особливому станку— кроснах, з різнобарвним та складним орнаментальним оформленням; уживався для стінних прикрас. Коц— килим із високим стриженим ворсом. Як і килими настінні, коці робилися з одірної фарбованої вовняної пряжі; уживалися для стінних прикрас.



1. Килим з стилізованим рослинним орнаментом.

Для виробництва килимів використовували різні матеріали, знаряддя та техніка виробництва.

сухих типів так у далекому минулому, як і нині, вживали такий матеріал: на основу клали конопляну, або лляну пряжу сукану в кілька ниток, а на підкання фарбовану вовняну пряжу.

На килими коврового типу та коці прялі одірну вовну, що серед килимарок має назву „волосені“ (довгі волокна вовни); на килими ж гіршого гатунку прялі шерсть з підшерстком.

Знаряддя килимарського виробництва не складні: прості килими з геометричним орнаментом, здебільшого, тчуть на звичайному ткацькому верстаті, а килими коврового типу на особливому верстаті— кроснах. Кросна являють квадратну, або прямокутну раму, поставлену на дві підставки; прямо-вісні частини рами мають назву стояків, а поперешні зуться бервинами. Для того, щоб передні й задні нитки основи не сходилися близько, та не плуталися під час роботи, вживають „денні палиці“¹⁾). Щоб основи не відпускала, нижні й верхні бервини, в місцях свого з'єднання з стояками, підбиваються

¹⁾ „Денна палиця“ має до 12 см. в обводі, а довжиною рівна широчині основи.

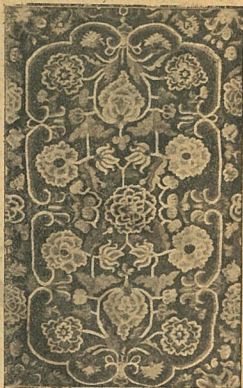
клинцями. Крім цих основних знарядь виробництва, кожна килимарка, що працює на кроснах, мусить мати „гребінку“, якою прибивається пряжа під час виробу килима. Гребінка являє дерев'яний молоток, скошений край якого має зубці, як у гребінки. Прибиванням пряжі гребінкою досягається густина килима. Увесь процес виробу килима розподіляється на дві головні частини: підготовка сировини та вироб самого килиму. Часто такі підготовчі роботи, як прядіння ниток та вовни виконує не сама килимарка, а хтось з її родини, а то й стороння особа; іноді така сировина купується вже готовою. З підготовчих робіт, що їх доводиться робити самій килимарці, є накидання основи на кросна та фарбування пряжі.

Для виробу простих килимів, основу накидають тим же способом, що й на полотно; на кросна ж основа накидається способом обвивання ниток кругом кросен через верхні й нижні бервини, з таким розрахунком, щоб на кроснах утворилися два рівнобіжних ряди ниток — передній і задній.

Найбільш складним і важливим процесом килимарського виробництва, є фарбування пряжі. Від того, як пофарбується пряжа, та які фарби буде вжито, залежить якість усього килима. Ось чому на фарбування пряжі завжди зверталася головна увага.

З давніх давен, на фарбування пряжі для килимів, на Україні вживали фарби рослинні. Про їх уживання згадують і Шафонський і Арандаренко¹⁾. Крім фарб рослинних, що про них мова буде нижче, на Україні для офарблення пряжі в червоні кольори широко вживався червець.

На опису червця та способі його добування докладно зупиняє свою увагу Шафонський. Шафонський розповідає, що червець добувається з особливих комах, що водяться біля коріння земляники та білої потентіли (*potentilla argentea*). Добування переводиться вліті в червні та липні. „В сіє время, каже Шафонський, не толькко в Черниговском уезде, но и по всей малой Росии по полю, особливо где толока еще не вспахана, означенные травы с корешками и с прилипшими и аки бы приросшими



2. Килим з барочною рямкою.

¹⁾ А. Шафонський Ор. cit. стор. 620; Арандаренко. Ор. cit. стор. 35
Пор. Аксаков Ор. cit. стор. 338.

к ним красными ягодами, ножом вырывают, приносят в дома и тотчас полагают в теплую, но не очень горячую печь, дабы оные яички, которые — то они червецом называют, замерли и засушились, ибо когда сие упустят исполнить, то находящийся в них алый сок обращается в черві, которые из них выползают и тот мешочек или яичко остается порожнее без красного соку“.

Далі Шафонський зазначає, що значно більше збирається червецю в сухе літо. Із запису Шафонського ми також довідуємось, що червець крім місцевого вжитку скуповувався й вивозився за межі України: „...крестьянки, за собственным своим употреблением, продают его по малому числу лавочникам, особливо великоросійским купцам, которые фунт по 4 и больше рублей продают же“¹⁾.

Добування червецю неодноразово цікавило й Російський уряд. Так Катерина II-а указом 1768 року вважала за потрібне „обнародовать печатными листами... в наставление упражняющимся в сыскании в Росіи краски червеца“²⁾. Пізніше, в році 1804, гр. Румянцев звернувся до кн. Куракіна з проханням зібрати відомості „о известном в Малоросіи червецѣ“. Зібравши відомості, Куракін подає досить докладний опис червецю, його географічне розповсюдження, способи збору та вживання, а також тодішні ціни на червець. З цього документу ми довідуємось, що на терені старої Полтавщини червець збирали в повітах: Полтавському, Кремінчуцькому, Роменському, Миргородському, Лубенському, Пирятинському, Гадяцькому, Переяславському, Прилуцькому, Золотоноському, Кобеляцькому та Лохвицькому. Відомості про способи збору червецю тут цілком тотожні з вищеподаними відомостями Шафонського. Отже, що до вживання його, то цей документ дає досить цікаві дані. В документі говориться: „Приступают же к окрашиванию, полага собранное количество червеца на сковороде редко, ставят в нежаркую печь, дабы засушить и сохранить зерно от порчи, потом приготавлиют квас из ржаной муки и когда он довольно окиснет и в сей уже квас кладут пряжу на целые сутки, наконец взяв засушенный червец, трут оный в горшке и разводят горячею водою, обмачивают заквашенную шерстяную пряжу в разведенный водою червец столько раз, пока она получит алый и весьма яркий цвет. Другого способа употребления в здешних местах никто сей краски не знает и примесу никакого в оный червец не кладут“³⁾.

¹⁾ Шафонский Ор. сит стр. 232, 233.

²⁾ Украинское народное творчество. вып. 1, серия 2-я, „ковры“ изд. Кустарного склада Полтавского Губернского Земства (уводна стаття до альбому).

³⁾ О растении червец в Малоросии. Труды Полтавской ученой архивн. комиссии, вып. VII, стр. 174,—176. Полтава, 1910.



3. Килим панського типу з рослинним орнаментом.

Крім червечю, як видно із записів Шафонського, в старовину живили корінь марени (*Rubia*), що давав червону фарбу, та дрок (*Genista*) для офарблення в жовті кольори¹⁾.

Нині для добування фарб, здебільшого, використовують такі рослини:

1. Дрок — стовчене в ступі та росчинене в сирівці стебло, квіти й листя дають приемну по тону й дуже трівку жовту фарбу;

2. Цибулиння (лушпиння з стиглої цибулі). Зварене дає живто-гарячу фарбу;

3. Щавіль кінський (*Rumex*) Товчене та зварене коріння дає світло-жовту фарбу;

4. Квітки гвоздики (*Dianthus*) зварені дають приемну ніжно-жовту фарбу. Таку ж приблизно по кольору фарбу дає зварений соняшниковий цвіт;

5. Спориш (*Polygonum aviculare*) стовчений в ступі та зварений дає світло-зелену фарбу. Таку ж фарбу одержують із звареного гарбузового листа.

6. Молода вільхова кора в отварі дає коричневу фарбу;

7. Зварена дубова кора (*Quercus pedunculata*) з домішкою „бруслевини“ (зточка з бруса) вживається для офарблення в чорний кольор.

Крім дубової кори, для офарблення в чорний кольор уживають кампеш (місцева назва бразолія), рослина привозна. Синю фарбу добувають з привозної рослини індіго (місцева назва калія).

Для офарблення в червоні кольори, як і в старовину, вживають кошеніль (місцева назва канцелія). Кошеніль цілком тотожна червечеві; нині кошеніль на Україну привозять з закордону.

Процес фарбування ниток полягає в тім, що пряжу спочатку загалунюють, цеб-то варять у рошині галуни (приблизно 400 гр. галуни на відро води). Іноді замість галуни вживають сірвець. Після загалунювання пряжу кладуть у рошин фарби і в ній варять. Часто буває, що до фарби, як засіб її закріплення на пряжі, додають галуни, або сірвець.

Пофарбовану пряжу сушать, змочують у клубки й тоді вже пускають у роботу.

Раніш, ніж робити килим, килимарка мусить заготовити собі робочий малюнок. На цім малюнкові вона накидає основну розфарбовку тла та по ньому, в потрібних кольорах, розташовує орнаментальне оформлення килима. Малюнок закладається в основу й за ним килимарщиця робить килим. Але бувають випадки, коли килимарщиця робить зовсім без малюнка; тоді оформлення килима вона досягає просто своїм чуттям.

Під час виробу килима, в основу його роздвітки, кладеться однотонне тло, що найчастіше буває жовтим, чорним, або сірим.

¹⁾ А. Шафонский Ор. cit стр. 620.

Питання тла є, коли б не головним: од нього залежить і підбор малюнка та його розклад, воно творить і загальну гармонію орнаментального оформлення килима.



4. Килим гобеленового типу.

Приставаючи до роботи, килимарка зпершу й починає з тла, а потім уже, по мірі того як підходить узор, вона заводить то ту, то іншу нитку, в залежності од конструкції орнаменту та його розфарбовки.

Техніка виробу полягає в такому: лівою рукою килимарка, в залежності від узору, бере дві, три чи й чотири задні нитки основи і відтягає їх до себе, а тим часом, правою рукою закладає вовняну пряжу, потім правою рукою бере потрібну кількість передніх ниток, а лівою закладає кольорову нитку. Заклавши так кілька разів, килимарка прибиває пряжу гребінкою й знову повторює ті ж процеси.

Коли доводиться робити великий килим, то його часто роблять дві або й де-кілька килимарок.

Готовий килим на сганкові чистять — обрізують кінці гострим ножем, потім заробляють край, щоб килим не вистрьопувався й на кінець кладуть під легенький прес, щоб вирівняти його.

Орнаментальне оформлення килимів.

Орнаментальне оформлення українських килимів — це неосяжне море різнобарвних композицій часто несподіваних, загадкових, але принадно-хороших, виконаних з повним знанням матеріялу та високим почуттям краси.

Збірка Музею, що її нині подано на виставці, репрезентується понад 700 українських народніх килимів і дає повну але, звичайно, не вичерпану картину цього необмежного розмаху народньої творчости.

Переглядаючи килими за тою системою, що їх подано на виставці, ми, в першу чергу, зустрінемося з килимами оформленими найрізноманітнішими геометрійними сполученнями. Тут ми побачимо зразки, де починаючи від найпростіших геометрійних елементів (смужка, трьохкутничок, прямокутник, квадрат, ромб), орнамент килимів набуває надзвичайно складних зірчастих сполучень, що дуже споріднюють їх з мотивами орнаменту на килимах східних. Ця група в збірці Музею невелика. Другою і найбільшою групою є килими з орнаментом рослинним. На таких килимах по однотонному, часто хвилястому тлові ритмово розкидані квіти, віття з квітами, а то й цілі гірляндові сполучення квітів та віття. Як доповнюючі елементи іноді в рослинну композицію вводилися птахи та звіри. Більшість рослинних композицій подано в стилізованому вигляді, хоч є примірники де рослинні форми дуже наближаються до натуралістичних виявів (світл. 1). Отже, є немало й таких, де стилізація набуває цілком фантастичних форм.

Поруч з килимами рослинними досить велике місце займають, так звані, килими панські, що набули свого оформлення під впливами західної продукції в пансько-кріпацьких майстернях. Найпростішим типом такого килиму є зразки, що в них у рослинну композицію уведено ряма — бордюри, букети з бантиками та барочні обрамлення (світл. 2, 3).

Завершеним типом цієї групи є килими, що їх оформлено за гобеленовими принципами. Таких килимів у збірці є кілька. Із зразків, що на них яскраво відбилися архітектурні мотиви, треба згадати килим з розкішним ампіровим надгорбком, рясно оповитим квітковими гірляндами. Другим, і мабуть найбільш інтересним, зразком є гобеленовий килим, що на нім подано розкішний пейзаж, а на його тлі в динамічних рухах звірів та пташок (світл. 4). З мотивів двугорядних, треба відзначити килими з урнами, поставленими в обрамлення лаврового вінка та килим, що в його композицію перенесено мотиви французького шпалеру. Цікавим зразком є килим, що в його центрі, в овалі подано улюблений мотив пелікана, а по боках чотирьох левів (світл. 5).

Літургійне вживання килима також знайшло свій відбиток в його орнаментальнім оформленні.

В збірці є лише п'ять килимів літургійних. На одному з них в центрі подано постать яггола, а на останніх „голгофу“. Усі чотири примірники тотожні своєю композицією й усі датовані — два роком 1827, а останні 1837. Треба гадати, що всі вони зроблені в одній місцевості й, навіть, одною особою.

Збірка килимів, що її подано частково до ласкавої уваги суспільства, не вичерпує того багатства килимового, що є в Музеї, але й вона дає змогу широко зазнайомитися з килимарством Полтавщини та докладно прослідкувати техніку виробництва, а, головне, процеси творення та розвитку орнаментального оформлення килимів. Наукова вага збірки надзвичайна.

Але значіння збірки не лише наукове; вона може бути широко використана і для нашої художньої промисловости, як багатий шкицевий матеріял, особливо нині, коли буйним темпом іде відродження українського народного мистецтва, й з'окрема, килимарства.

Питання широкого використання збірки так кооперативними закладами, як і окремими кустарями, нині мусить бути поставлено на порядок денний як найактуальніше, бо, особливо серед кустарів, ще й досі живуть традиції поганого смаку, створеного міщанством та широко пропогандованими в свій час Брокарами, Ралле і їм подібними.

Нашим завданням є витягти незрівняні перлини високої народної творчости зі стін Музеїв і пустити на широке використання працюючим масам. Цю роботу вже щасливо й починають Полтавський Союз-Кустар та Вукопромкредитсоюз в особі його Решетилівської та Дігтярівської майстерень.

Особливо цінними є заходи Союзу-Кустара, як промислово-кооперативного центру, що безпосередньо об'єднує первісні організації кустарів.

Заснований в грудні року 1921, Союз-Кустар за такий, порівнююче короткий термін, вже об'єднав навколо себе 140



5. Килим, в рослинну композицію якого уведено пелікана.

пром. кооперативів з по-на 10.000 кустарів різних галузей. Розгортаючи широко свою діяльність в усіх ділянках кустарної промисловости, Союз-Кустар, тим часом, дбає за розвиток текстильного виробництва, а в ньому шитва й ткацтва. В цій галузі Союз-Кустар об'єднує до 3.500 кустарів, що з них працюють в ткацтві та килимарстві по-над 200 осіб¹⁾.

ЛІТЕРАТУРА ПРО УКРАЇНСЬКІ КИЛИМИ.

1. Е. Кузьмин. Украйский ковер; журнал Старые годы, V, 1907, стр. 249 — 256.

2. Н. Филанский. Наследие Украйны. (Очерк Южно-Русского Народного Творчества) Журн. „Искусство“, III, 1905 г. В статті присвячено сторінку орнаментальному оформленню килимів.

3. Проф. С. Таранушенко. Відчитна виставка за 1923 рік Харківського Музею Українського Мистецтва. Харків, 1924. В роботі подано багато відомостей до історії українського килимарства та побутового вжитку килимів. Статтю ілюстровано 5-ю світл. килимів з Полтавщини.

4. М. Щепот'єва. Українські килими. Харків, 1926. Книжечка на 7 стор. являє популярний нарис походження й розвитку техніки та орнаментального оформлення українських килимів. Світлини ті ж, що і в роботі проф. Таранушенка.

5. В. Пешанський. Давні килими України; Львів, 1925. В роботі подано популярного нарис про килимарство й килими України та 20 малюнків і 9 знімків західньо-українських килимів.

6. А. И. Зарембский. История и техника тканья украинских килимов. Материалы по этнографии; изд. Гос. Русского Музея. Ленинград 1926, стр. 1—18. В роботі докладно освітлено історію й техніку українського килимарства.

7. Б. Г. Крыжановский. Орнамент украинских и румынских килимов. Материалы по этнографии; изд. Гос. Русского Музея. Ленинград, 1926. Автор подає цікаву студію орнаменту українських килимів і наближається до розв'язання питання про впливи в орнаменті українських килимів.

8. Старинные способы домашняго крашения в Полтавск. губ. пряж растительными красками; изд. Полт. Губ. Земства. Полтава, 1917. В книжечці на 29 стор. докладно подано способи фарбування вовняної й іншої пряжі, за рецептами, зібраними на Полтавщині В. І. Василенком, З. А. Бутвичем та Катериничевою. Книжечка варта на увагу кустарів.

9. Украинское Народное Творчество, серія 2-я, в. I — „ковры“, изд. Полт. Губ. Земства. Подано 45 знімків килимів Полтавського Державного Музею.



¹⁾ Лічу за приемний обов'язок висловити свою щирю подяку В. В. Болсуновій та В. А. Костенській за їх цінні вказівки в цій роботі.



ВИЙШЛИ З ДРУКУ

Й ВСТУПИЛИ ДО ПРОДАЖУ
△△△ ОТАКІ ВИДАННЯ △△△

ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ:

- I. Екскурсійний Довідник по Полтаві та Полтавській Окрузі, стор. 66, ілюстр. 7. Коштує 45 коп.
- II. „Полтавщина“ збірник, стор. 419, ілюстр. 312, мап 3, діяграм та картограм 13. В збірнику подано 22 статті, що в них освітлено: природу, передісторію та історію, виробництво, населення й побут та освіту Полтавщини. Ціна 2 крб. 60 к.
- III. Збірник т. I присвячений 35-річчю Музею. В збірнику подається опис збірок Музею та кілька статтів з природи (незабаром вийде з друку).

УСІ ВИДАННЯ МОЖНА ПРИДБАТИ
В ПОЛТАВСЬКИМ ДЕРЖАВНИМ МУЗЕЇ.

На всі видання Робітникам Освіти та Освітнім установам дається 20⁰/₀ знижки.



ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЩОМІСЯЧНИК НАШЕ СЛОВО

літературний, громадсько-політичний та науково-популярний додаток до газети „БІЛЬШОВИК ПОЛТАВЩИНИ“.

Передплата становить 25 коп. на місяць.

Адр. редакції: Полтава, буд. Торгівлі й Промисловости.



0-15

0-15

ИИБУ